

Ткаченко Олена Вадимівна
професор кафедри економічної теорії
Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана
Київ, Україна
Email: tkachenkoolena@kneu.edu.ua
ORCID: 0000-0003-2923-7186

Кулага Ірина Володимирівна
доцент кафедри економічної теорії
Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана
Київ, Україна
Email: kulaga.iryna@kneu.edu.ua
ORCID:

Лісняк Іван Андрійович
аспірант кафедри економічної теорії
Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана
Київ, Україна
Email: lisnyakvan@gmail.com
ORCID: 0000-0002-1952-4870

ДЕРЖАВНЕ РЕГУЛЮВАННЯ ДОХОДІВ ДОМОГОСПОДАРСТВ ЯК ФАКТОР СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ

Tkachenko Olena
PhD, Professor of the Department of Economic Theory
Kyiv National Economics University named after Vadym Hetman
Kyiv, Ukraine
Email: tkachenkoolena@kneu.edu.ua
ORCID: 0000-0003-2923-7186

Kulaga Iryna
PhD, Associate Professor,
Department of Economic Theory
Kyiv National Economics University named after Vadym Hetman
Kyiv, Ukraine
Email: kulaga.iryna@kneu.edu.ua
ORCID: 0000-0002-2148-1435

Lisniak Ivan
Postgraduate student of the Department of Economic Theory
Kyiv National Economics University named after Vadym Hetman
Kyiv, Ukraine
Email: lisnyakvan@gmail.com
ORCID: 0000-0002-1952-4870

STATE REGULATION OF HOUSEHOLD INCOME AS A FACTOR OF SOCIO-ECONOMIC DEVELOPMENT

Анотація. У статті досліджено вплив державних соціальних стандартів на обсяги і структуру споживчих видатків українських домогосподарств у контексті їхньої участі в процесах інвестування в людський капітал і формуванні ресурсних умов для соціально-економічного розвитку. Оцінено вплив інфляційних процесів на здатність домогосподарств виділяти вагомому частку споживчих видатків на придбання товарів і послуг, пов'язаних з людським розвитком. Для цього розраховано реальна купівель-

льна спроможність втілена у розмірах законодавчого та фактичного прожиткових мінімумів й у мінімальній заробітній платі протягом ретроспективного періоду (розміри соціальних стандартів виражені у постійних цінах базисного 2014 р.).

Отримано емпіричні підтвердження неспроможності державної політики доходів, що реалізовувалась протягом ретроспективного періоду протидіяти розмиванню реальної купівельної спроможності основних соціальних стандартів і стагнації економічних можливостей домогосподарств. Обґрунтовано, що українські домогосподарства протягом ретроспективного періоду були майже позбавлені ресурсів для інвестування в людський капітал, що закономірно звужує коло бенефіціарів економічного зростання та не дозволяє забезпечити його сталість.

Ключові слова: домогосподарства, бідність, споживчі витрати, людський капітал, політика доходів, державне регулювання, розвиток

Abstract. The article examines the impact of state social standards on the volume and structure of consumer spending of Ukrainian households in the context of their participation in the processes of investing in human capital and forming resource conditions for socio-economic development. The impact of inflationary processes on the ability of households to allocate a significant share of consumer spending on the purchase of goods and services related to human development is assessed. For this purpose, real purchasing power embodied in the amounts of the legislative and actual subsistence minimums and in the minimum wage during the retrospective period was calculated (the amounts of social standards are expressed in constant prices of the base year 2014). Empirical evidence is obtained of the inability of the state income policy implemented during the retrospective period to counteract the erosion of the real purchasing power of basic social standards and the stagnation of the economic opportunities of households. It is substantiated that Ukrainian households during the retrospective period were almost deprived of resources for investing in human capital, which naturally narrows the circle of beneficiaries of economic growth and does not allow ensuring its sustainability.

Keywords: households, poverty, consumer spending, human capital, income policy, government regulation, development

JEL codes: D12, H52, I31

Постановка проблеми. Традиційне бачення політики соціально-економічного розвитку передбачає, що поліпшення добробуту домогосподарств є кінцевою метою та відповідно важливим критерієм оцінювання результативності державного втручання у господарське життя суспільства. Проте менше уваги у вітчизняній науковій літературі та аналітичному обґрунтуванні політики приділяється зворотному зв'язку: досягнутий рівень добробуту домогосподарств (достатньо репрезентативної, представницької їх частини) обумовлює можливості й обмеження щодо темпів економічного зростання, джерел залучення додаткових ресурсів і приросту ефективності їх використання, загальної траєкторії розвитку економіки. Зокрема для України вкрай важливою є проблема сконцентрованості споживчих видатків домогосподарств на товарах першої необхідності, зокрема продуктах харчування. В результаті, по-перше, у домогосподарств практично не залишається ресурсів для інвестування в накопичення людського капіталу, що перекладає надмірне навантаження на бюджет і позбавляє соціальну сферу тих стимулів підвищення ефективності, які притаманні комерційним відносинам. По-друге, робить домогосподарства вкрай вразливими до негативних впливів, що, зокрема, обмежує й можливості реагування економіки на виклики воєнного часу, адже мілітаризація, що необхідна для виживан-

ня країни, стикається із потужними обмеженнями, як через невисоку просторову, соціальну і професійну мобільність домогосподарств (всі вони іманентно притаманні низьким доходам), так і через проблематичність збереження критично необхідних параметрів функціонування галузей цивільної сфери — їх можливості маневру щодо цін продуктів і ресурсів також обмежені через нестачу платоспроможного попиту домогосподарств і зависоку частку зайнятих із заниженим рівнем оплати праці (подальше скорочення фізіологічно неможливе без прямої шкоди здоров'ю й працездатності працівників).

Отже, уточнення характеристик чутливості добробуту домогосподарств до різних важелів і заходів державної політики доходів є важливим завданням наукових досліджень у галузі теоретичного й аналітичного обґрунтування державної політики. Відповідно мета цієї статті — здійснити апробацію підходів до кількісної оцінки тих обмежень, що рівень добробуту домогосподарств накладає на вирішення актуальних завдань політики розвитку і як політика доходів, що реалізовувалась в Україні протягом восьми років перед повномасштабним вторгненням.

Аналіз літератури. В літературі з проблематики державної політики сприяння економічному розвитку можна виділити два фундаментальні підходи до визначення ролі доходів широких верств населення, як критично важливої детермінанти темпів економічного зростання і прогресивних структурних й інституціональних зрушень в господарській системі. Перший підхід був заснований представниками «кейнсіанського напрямку» [1–3], які розкривали роль переважання населення з низькими доходами у макроекономічних механізмах стримування розвитку через нестачу платоспроможного попиту та особливості його структури. Для робіт цього напрямку, власне, «низькі доходи» означали низьку граничну схильність до заощадження, дефіцит капіталу та високу його концентрацію в економіці. Відповідні моделі обґрунтовують відтворення низької продуктивності й доходів переважної більшості населення, як іманентної характеристики макроекономічної рівноваги (і відповідно — подальшу дивергенцію рівня життя та структури економіки «багатих» і «бідних» країн) через різні ключові для утворення «замкненого кола бідності» характеристики. Погіршення умов міжнародної торгівлі для країн, що торгують сировинними товарами в фокусі гіпотези Пребіша Зінгера, що тлумачить бідність населення як перешкоду формуванню конкурентоспроможного індустріального комплексу, а його відсутність визнає непереборною перешкодою подолання бідності [4]. Нестача сукупного платоспроможного попиту та його концентрація на продуктах сільського господарства, а не індустріального комплексу тлумачиться як ключова перешкода розвитку в роботах Р. Нурксе [5]. Щоб наблизити цю модель до сучасних умов можна протиставити концентрацію попиту на товарах сільського господарства та масового промислового виробництва (це виражатиме «осучаснену» рису «бідних» країн), високій диверсифікації попиту з вагомою часткою видатків, які можуть тлумачитись як інвестиції у людський капітал — витрати на освіту, медичні послуги, рекреацію, культуру та відпочинок [6]. За межі суто ресурсних обмежень виходять теорії, що беруть витoki з робіт У. Ростоу, де обмеженість економічних можливостей домогосподарств (бідність, що тлумачиться та ідентифікується вже не на основі традиційних характеристик структури споживання, а скоріше як інтегральна характеристика віддаленості від осе-

редків створення інноваційних джерел зростання та розвитку) виражається не лише в нестачі темпів інвестиційного оновлення виробничої бази, а й у слабкості інституціональної структури, що неспроможна гарантувати захист від ризиків, що руйнують стимули до інноваційної діяльності [7]. Певною мірою, з роботами Ростоу перетинаються і сучасні теорії, що вбачають механізм впливу бідності (крайньої обмеженості економічних можливостей домогосподарств) на соціально-економічний розвиток саме через формування специфічної (властивої для бідних країн) системи інститутів [8; 9]. Нобелівський лауреат 2024 р. Д. Аджемоглу називає такі інститути «екстрактивними», протиставляючи їх «інклюзивним», формування яких нерозривно пов'язано з достатнім рівнем добробуту широких верств населення [10].

Вітчизняні автори традиційно пов'язують макроекономічні перешкоди зростанню і розвитку, що виникають внаслідок обмеженості економічних можливостей домогосподарств з недофінансуванням соціальної сфери та уповільненням темпів накопичення людського і соціального капіталу, які в свою чергу, обумовлюють технологічне відставання національної економіки та пригнічують попит на кваліфіковану працю [11; 12]. Отже до механізму формування системи відтворення бідності та низької продуктивності вітчизняні автори, які прагнуть адаптувати абстрактні моделі до умов вітчизняної економіки, додають характеристики соціальної сфери, відсталу технологічну структуру національного виробництва та стагнацію попиту на високо кваліфіковану працю [13].

Значно менш розвинуті та адаптовані до умов українського суспільства мікроекономічні моделі зростання та теоретичні пояснення ролі поведінки домогосподарств (зокрема, стереотипів реагування на заходи державної регуляторної політики) для визначення досяжних темпів зростання і тих моделей розвитку, що виявляються органічними вітчизняним умовам.

Власне фундамент теоретичного бачення мікроекономічних механізмів розвитку закладено ще роботами Е. Енгеля, що постулюють «меншу за одиницю еластичність витрат на харчування за доходом» [14]. Власне саме така закономірність поступового вивільнення ресурсів домогосподарств від задоволення поточних потреб (відповідні витрати не створюють передумов зростання й розвитку) й спрямування їх на інвестування в людський капітал (такі витрати необхідні, зокрема для досягнення ефективності соціальної сфери, яка лише за активної та масової участі домогосподарств у фінансуванні її установ на комерційній основі перетворюється з «фінансового тягаря» для виробничого сектору на джерело формування конкурентних переваг й основу розвитку високотехнологічних галузей економіки [15].

Отже, метою цієї статті є апробація методів емпіричної оцінки характеристик мікроекономічних механізмів зростання і розвитку, зокрема виявленню впливовості державної політики доходів і програм боротьби з бідністю на можливості домогосподарств брати участь у поліпшенні умов фінансування соціальної сфери, нарощенні темпів накопичення людського капіталу та створенні умов для поліпшення галузевої (технологічної) структури національного виробництва.

Методи. Ми тлумачимо встановлення розмірів соціальних стандартів як критично важливий важіль реалізації державної економічної політики. При цьому вплив на сектор підприємств (абстрагуючись поки від специфіки реагу-

вання різних видів економічної діяльності та секторів малого, середнього і великого бізнесу) ми розглядаємо як елемент «механізму передавання» важелів впливу політики на її цільові показники. У свою чергу, цільовими показниками державної політики сприяння соціально-економічному розвитку та заходів з наближення його траєкторії до моделі сталого розвитку ми вважаємо показники добробуту домогосподарств.

Серед складного комплексу характеристик добробуту [16; 17] ми виділяємо ті, що безпосередньо пов'язані з економічними можливостями домогосподарств, зокрема з їх здатністю інвестувати у накопичення людського капіталу, поліпшення просторової та професійної мобільності, робити особисті внески у формування нематеріальних активів, зокрема соціального капіталу. Для операціоналізації таких характеристик виходячи з можливостей, що надає вітчизняна статистика найкраще застосовні показники розмірів споживчих видатків домогосподарств та їх структури за основними товарними групами і масштаби бідності, вимірювані через поширеність бідності серед домогосподарств та її глибину. Наведені дані одержуються за результатами вибіркового обстеження умов життя домогосподарств і безпосередньо залучається до бази даних дослідження з даних про витрати та ресурси домогосподарств [18].

Для приведення даних про державні соціальні стандарти (фактичний прожитковий мінімум, законодавчий прожитковий мінімум і мінімальну заробітну плату) до річної розмірності (адже вони змінюються переважно частіше, ніж раз на рік і межі періодів дії певних значень таких стандартів не завжди збігаються з межами календарного року) використано середні зважені показники:

$$CЗСС = \sum_{i=1}^m ЗСС_i \times N_i / 12, \quad (1)$$

де: $ЗСС_i$ — значення соціального стандарту в i -му місяці;

N_i — кількість місяців протягом року, для яких було чинним i -те значення соціального стандарту;

m — кількість значень соціального стандарту, що були чинними протягом року;

$CЗСС$ — середньозважене значення соціального стандарту у річній розмірності.

Оскільки фактичний прожитковий мінімум змінюється кожен місяць (відповідно з періодичністю отримання даних про зміни споживчих цін), для визначення розміру цього соціального стандарту у річній розмірності ця формула виводилась до простої середньої арифметичної (сума фактичних прожиткових мінімумів по місяцях поділити на 12).

Для забезпечення порівнюваності вартісних показників, що розраховуються на основі споживчих ринкових цін, або чия реальна купівельна спроможність залежить від споживчих цін, усі вони приведені до реальної розмірності (виражені в постійних цінах базисного 2014 р.) за допомогою індексів споживчих цін. Для сукупних споживчих видатків використано індекс споживчих цін (ланцюгові індекси до попереднього року), для видатків за окремими товарними групами — індекси цін відповідних товарних груп.

Важливо, що аналогічні розрахунки проведено не лише з показниками, що характеризують фактичні економічні можливості домогосподарств, міру їх споживання (споживчі витрати, як загальні, так і по окремим товарним групам),

а й з розмірами соціальних стандартів. Отримані значення характеризують залишок реальної купівельної спроможності соціальних стандартів після вирахування впливу інфляції споживчих цін, тобто в динаміці характеризують зміну реальної купівельної спроможності соціальних стандартів. Стосовно «фактичного прожиткового мінімуму», який власне розраховується шляхом збільшення вартості фіксованого набору товарів відповідно до динаміки цін включених до нього товарів отримані значення задаються відмінністю між загальним індексом споживчих цін (використаним для наших розрахунків) та індексом цін на товари, включені до кошика, що є основою вартісної величини прожиткового мінімуму. По суті, якщо отримані нами значення фактичного прожиткового мінімуму скорочуються, порівняно з базовим роком, це ознака того, що ціни на товари у кошику прожиткового мінімуму зростали повільніше за загальний індекс споживчих цін. Якщо ж розрахункові значення фактичного прожиткового мінімуму зростають, порівняно з базисним роком, це ознака, що ціни на товари у кошику прожиткового мінімуму зростали швидше, ніж загальний індекс споживчих цін.

Викладення основних результатів. На першому етапі аналізу ми розраховували показники, що характеризують поширеність бідності (частка домогосподарств, чії сукупні споживчі витрати менші за фактичний прожитковий мінімум) та її глибину (виражена у відсотках нестача фактичних витрат на особу еквівалентної чисельності домогосподарства до прожиткового мінімуму, обчислена для домогосподарств з еквівалентними душевими доходами нижче прожиткового мінімуму). Крім того, ми розраховували й узагальнюючий показник масштабів бідності, який залежить від обох наведених вище — відсоток загальних споживчих видатків усіх домогосподарств, необхідний для компенсації розриву витрат бідних від прожиткового мінімуму. Такий показник залежить як від середньої нестачі споживчих витрат бідних домогосподарств до розмірів соціального стандарту, так і від кількості таких домогосподарств. Отже, він показує ту частку сукупних споживчих видатків усіх домогосподарств, яка необхідна для компенсації нестачі витрат усіх бідних домогосподарств до прожиткового мінімуму.

Розраховані показники зведені до табл. 1 разом із абсолютними розмірами споживчих видатків домогосподарств і розмірами основних соціальних стандартів (законодавчого та фактичного прожиткових мінімумів і мінімальної зарплати). Перший з наведених (споживчі видатки) — фундаментальний показник, що відображає загальні можливості домогосподарств брати участь у процесах розвитку через інвестування в людський капітал. При цьому саме ця частка таких інвестицій виступає запорукою ефективності інвестування, бо ґрунтується на ринкових механізмах конкурентного відбору осередків освоєння інвестицій, а не на рішеннях державних чиновників, що закономірно віддаляють фактичні характеристики освітньої сфери від необхідних для функціонування освіти як сфери формування конкурентних переваг бізнесу.

Другі (основні соціальні стандарти) ми розглядаємо як провідний важіль державної політики доходів, що виражає бачення урядом місця домогосподарств у процесах соціально-економічного розвитку: зростання таких стандартів понад темпи зростання економічних можливостей суспільства (наприклад, понад питомий ВВП на особу) буде свідченням спрямованості такої політики на посилення ролі домогосподарств та надання у їхнє розпорядження більшої час-

тки ресурсів. По суті, це означає посилення використання ринкових і комерційних механізмів розподілу ресурсів між відтворенням (нарощенням) виробничого потенціалу різних сфер економіки і, відповідно, на зменшення вагомості державних механізмів розподілу і нарощення виробничого потенціалу.

Важливо, що усі показники наведені в номінальній розмірності, відповідно не придатні для порівняння у динаміці, коректні будуть зіставлення лише за відповідні роки.

Таблиця 1

**СОЦІАЛЬНІ СТАНДАРТИ Й ЕКОНОМІЧНІ МОЖЛИВОСТІ ДОМОГОСПОДАРСТВ
У 2014–2021 РР., НОМІНАЛЬНІ (У ФАКТИЧНИХ ЦІНАХ) ПОКАЗНИКИ**

	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
Законодавчий прожитковий мінімум	1176	1176	1330	1544	1700	1853	2027	2189
Фактичний прожитковий мінімум	1217	1536	2482	2729	3128	3443	3780	4114
Мінімальна зарплата	1218,0	1271,3	1438,5	3200,0	3723,0	4173,0	4815,3	6041,7
споживчі витрати домогосподарств, грн на міс	3338,3	4086,2	4528,2	5682,1	6742,8	8016,5	8005,6	9509,3
середньомісячні еквівалентні витрати на особу, грн / особу в місяць	951,3	1053,1	1666,9	1868,1	2133,3	2389,1	2630,4	3085,1
Розрив між фактичним і законодавчим ПМ, %	3,5	30,6	86,6	76,7	84,0	85,8	86,5	87,9
розрив між фактичним ПМ і мінімальною зарплатою, %	-0,1	20,8	72,5	-14,7	-16,0	-17,5	-21,5	-31,9
глибина бідності на макrorівні (відсоток загальних споживчих видатків усіх домогосподарств, необхідний для компенсації розриву витрат бідних від прожиткового мінімуму)	1,2	0,6	23,0	13,8	9,7	7,7	9,4	5,7

Розраховано авторами за даними [18]

Номінальні показники не призначені для порівнянь у динаміці, проте добре ілюструють співвідношення між соціальними нормативами і фактичними характеристиками економічних можливостей домогосподарств. Лише одне з розрахованих нами співвідношень (розрив між ПМ і мінімальною зарплатою) демонструє виражену позитивну динаміку: майже рівність ПМ і МЗП у базисному 2014 р. змінилась вагомих погіршенням в 2015 р. (мінімальна заробітна плата відставала від прожиткового мінімуму на 20,8 %) і провалом в 2016 р. (коли відставання МЗП від ПМ сягнуло 72,5 %), проте надалі ситуація повертається до прийнятної (вже в 2017 р. МЗП перевищує прожитковий мінімум на 14,7 %) і в подальші роки перевищення МЗП над ПМ лише зростає, сягаючи в передвоєнний 2021 р. 31,9 %. Ми залишаємо зараз за межами розгляду усі недоліки чинної методики визначення прожиткового мінімуму, зокрема її принципову невідповідність участі домогосподарств у фінансуванні соціально-економічного розвитку. Адже ця невідповідність має розглядатись скоріше в контексті використання цього соціального стандарту для обґрунтування планових показників бюджетних витрат та орієнтирів (індикаторів) для регулятивної політики. Поки обмежимося констатацією позитивної тенденції щодо поступового зростання

надлишку мінімальної зарплати над прожитковим мінімумом, адже нестача економічних можливостей домогосподарств — одне з ключових обмежень зростання й розвитку для країн, які мають потужний індустріальний сектор, проте неспроможні перетворити його функціонування на джерело стабільного зростання доходів широкого кола бенефіціарів та, відповідно, на економічну основу соціального розвитку.

Проте всі інші співвідношення, зокрема ті, що прямо виражають характеристики державної політики (як засобу погодження наявних можливостей з декларованими цілями функціонування державного апарату) свідчать про глибоку кризу державного сприяння посиленню економічних можливостей домогосподарств та активізації їхньої ролі у формуванні джерел зростання й розвитку.

Дискусія. Відзначимо принципово деструктивний розрив між «законодавчим» і «фактичним» прожитковим мінімумом, який катастрофічно збільшився протягом 2015 та 2016 років (з 3,5 % у 2014 р. до 30,6 % у 2015 р. і 86,6 % у 2016 р.). Надалі цей розрив помітно скоротився лише одного разу (у 2017 р. набув значення 76,7 %), а в подальшому коливався на рівні близько 85 % і в останній перед повномасштабним вторгненням рік дорівнював 87,9 %.

Значення такого відставання недооцінюється у багатьох роботах як вітчизняних прибічників фінансової стабілізації [19 — 21], так і західних експертів, що формують рекомендації щодо подолання стагнації у пострадянських країнах через надання пріоритетності фінансовій збалансованості та спрощуючи принципи управління державним боргом [22; 23]. У згаданих публікаціях не враховується пригнічуючий вплив фінансової стабілізації, що досягається не через зростання якості мережі фінансових посередників і розширення кола інституціональних інвесторів, а через найпримітивніші форми стабілізації — запровадження жорстких бюджетних обмежень та стримування офіційних доходів (адже саме останні виступають провідною базою для оподаткування і здатні зсувати межі бюджетних можливостей, що прибічниками обмеження бюджетних витрат тлумачиться як фіксований параметр).

Негативний вплив такої політики на національне виробництво передається через два дуже потужні в умовах України важелі — обмеження внутрішнього платоспроможного попиту [24] і подорожчання кредитних ресурсів для бізнесу. Наведені нами нижче характеристики економічних можливостей домогосподарств (зокрема масштабів і глибини бідності, як проявів блокування участі домогосподарств у формуванні ресурсів зростання та розвитку) ілюструють дію першого з названих чинників.

Таким чином, відставання усіх соціальних норм і гарантій, що ґрунтуються саме на розмірі законодавчого ПМ, від реальних потреб домогосподарств, по суті стало формою легітимізації усунення переважної більшості домогосподарств від участі в акумуляції ресурсів для розвитку і відмови уряду від використання притаманних йому важелів впливу на міру гостроти цієї проблеми — що свідчить про явну недооцінку її важливості. В двосекторній моделі Льюїса [25] це означає свідоме заниження «інституціональної зарплати» — головного, за згадану моделлю, важеля пришвидшення позитивних структурних змін в економіці й розширення сфери зайнятості у високотехнологічних капіталомістких галузях.

Замість того, щоб стримувати інфляцію через сприяння зростанню еластичності пропозиції (усуваючи штучні обмеження розвитку національного вироб-

ництва, обумовлені нестачею внутрішнього платоспроможного попиту, критично завищеними цінами кредитних ресурсів і адміністративними бар'єрами входу на низку принципово важливих для економіки ринків), уряд обрав політику жорстких фінансових обмежень — просто тому, що її реалізація висуває менші вимоги до якості інститутів її реалізації [26]. Отже, замість того, щоб реалізувати політику потрібну для якісного оновлення моделі національної економіки — спрямовану на посилення ролі домогосподарств у формуванні джерел розвитку, на розширення кола бенефіціарів зростання, на усунення обмежень, що стримували національне виробництво, уряд вдався до політики, на яку був спроможний — політику фінансової стабілізації й обмеження інфляційних ризиків через скорочення сукупного попиту. Остання, звісно простіша в реалізації (і краще узгоджується з цілями вилучення політичної та адміністративної ренти, бо створює загальні обмеження, які можна вибірково пом'якшувати для непрозоро обраних представників «пріоритетних галузей»), проте, по суті є безперспективною, бо орієнтована на короткострокові цілі поточної фінансової стабілізації і водночас блокує позитивні структурні зрушення, без яких неможливе зростання ефективності [27].

В результаті «приборкана» інфляція все одно залишається домінуючим чинником обмеження й розмивання ресурсів для розвитку, проте, як побічний наслідок жорстких фінансових обмежень, сукупна пропозиція втрачає як цінову еластичність, так і еластичність за доходами, адже базова для механізмів розвитку послідовність «збільшення доходів і сукупних витрат — розширення національного виробництва — зростання доходів і витрат — збільшення виробництва» в українській економіці заблокована — саме державною політикою суворой фінансової стабілізації й розмивання соціальних стандартів.

Показники, що свідчать про те, що навіть помірні інфляція матиме руйнівні наслідки для потенціалу зростання й розвитку економіки, де економічні можливості домогосподарств не захищені дієвими соціальними стандартами зведені до табл. 2.

Таблиця 2

**СОЦІАЛЬНІ СТАНДАРТИ Й ЕКОНОМІЧНІ МОЖЛИВОСТІ ДОМОГОСПОДАРСТВ
У 2014–2021 РР., РЕАЛЬНІ (У ПОСТІЙНИХ ЦІНАХ) ПОКАЗНИКИ**

	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
Реальна купівельна спроможність, втілена в законодавчому прожитковому мінімумі, грн \ місяць	1176,0	790,9	785,3	796,9	791,1	799,2	851,3	840,3
Реальна купівельна спроможність, втілена в фактичному прожитковому мінімумі, грн \ місяць	1217,0	1033,0	1465,4	1408,5	1455,7	1485,0	1587,5	1579,3
Реальна купівельна спроможність мінімальної зарплати, грн \ місяць	1218,0	855,0	849,3	1651,5	1732,6	1799,8	2022,3	2319,3
Споживчі витрати домогосподарств, грн. місяць	3338,3	2747,9	2673,6	2932,5	3138,0	3457,6	3362,1	3650,4
Середньомісячні еквівалентні витрати на особу, грн на особу в місяць	951,3	708,2	984,2	964,1	992,8	1030,4	1104,7	1184,3
інфляційний тиск (ІСЦ), % до рівня цін попереднього року	112,1	148,7	113,9	114,4	110,9	107,9	102,7	109,4

	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
розрив між витратами на особу по «бідних»** домогосподарствах і власне ПМ, у % витрат (глибина бідності на мікрорівні)	27,9	45,9	48,9	46,1	46,6	44,1	43,7	33,4
частка домогосподарств із середньодушовими еквівалентними загальними доходами нижче прожиткового мінімуму, %	7,0	5,1	48,2	32,5	26,4	23,3	29,5	23,5

* Розраховано авторами за даними [18].

** бідними згідно [28] вважаються домогосподарства з середніми душовими еквівалентними доходами меншими за ПМ.

Показники динаміки споживчих витратків та основних соціальних стандартів свідчать про типовий сценарій розмивання ресурсів домогосподарств: випередження темпів зростання інфляції порівняно з темпами зростання номінальних доходів і витрат веде до скорочення чи до стагнації економічних можливостей домогосподарств (рис. 1).

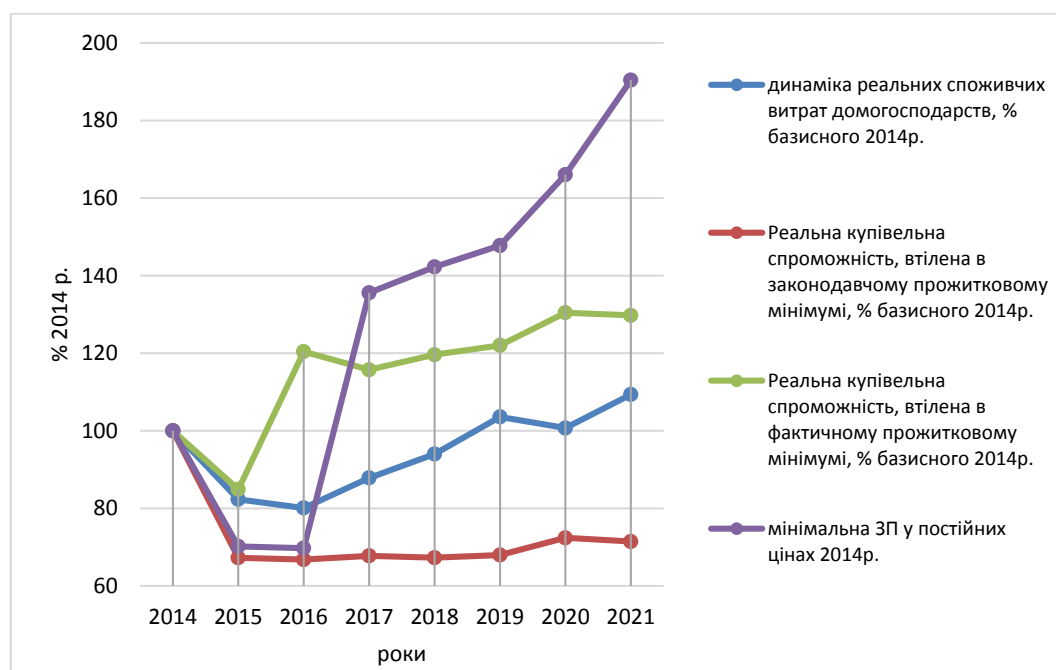

Рис. 1. Динаміка показників реальної купівельної спроможності основних соціальних стандартів в Україні протягом 2014–2021 рр.

Реальна купівельна спроможність втілена в законодавчому прожитковому мінімумі скоротилась за ретроспективний період майже на 30 %, реальні споживчі витатки домогосподарств зросли менше ніж на 10 % (на 9,4 %). Лише фактичний прожитковий мінімум у реальному вимірі збільшився на 30 %.

Але це зростання не має відношення до збільшення реальної купівельної спроможності, втіленої у ньому — адже склад та обсяги (норми споживання) товарів (продовольчих і непродовольчих) і послуг включених до кошика, на основі якого розрахована вартість ПМ залишається незмінною з 2017 р. Оскільки базова вартість прожиткового мінімуму перераховується щорічно згідно з фактичними темпами зростання цін продовольчих, непродовольчих товарів і послуг включених до його складу, механізм такого збільшення передбачає, що ціни товарів включених до складу кошику основних продовольчих, непродовольчих товарів і послуг [29] зростали швидше за сукупний індекс споживчих цін.

Отже, справді вагоме зростання спостерігалось лише стосовно реальної мінімальної заробітної плати, що безумовно є важливою, але недостатньою умовою вагомого розширення внеску домогосподарств у фінансування джерел зростання й розвитку, адже особливості інституційного забезпечення функціонування ринку праці в Україні сприяють розмиванню зв'язку між зростанням мінімальної і середньої зарплати, темпи зростання реальної купівельної спроможності населення протягом 2014–2021 рр. далеко відстають від темпів зростання мінімальної зарплати і протягом усього цього періоду розмір МЗП наближався до розміру середньої заробітної плати.

Про неспроможність зафіксованих темпів зростання базових соціальних стандартів забезпечити збереження економічних можливостей домогосподарств свідчить динаміка масштабів та глибини бідності (рис. 2).

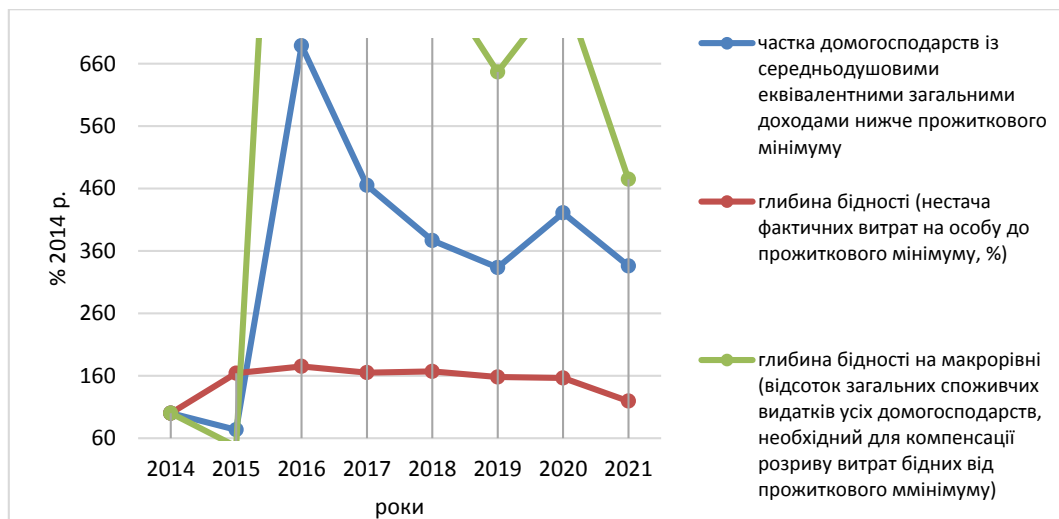

Рис. 2. Динаміка показників глибини і поширеності бідності серед домогосподарств України

Зокрема частка домогосподарств, чиї еквівалентні питомі доходи менші за розмір фактичного прожиткового мінімуму, збільшилась у 2016 р. (до 48,2 % проти 5,1 % у 2015 р.). У подальші роки частка таких домогосподарств поступово знижувалась і в останній перед повномасштабним вторгненням рік скоротилась до 23,4 %. Радикальне зростання бідності та крайньої бідності, спричинене подіями після 2022 р. ми виносимо за межі дослідження, бо зараз прагнемо

сконцентруватись саме на іманентних рисах моделі економіки України, на тих, що виражають логіку її середньо- і довгострокового розвитку, а не реагування на воєнні виклики останніх років.

Глибина бідності (нестача фактичних споживчих витрат на особу до прожиткового мінімуму) зросла з 27,9 % у 2014 р. до 45,9 % у 2015 р. і залишалась на рівні близько 40 % протягом усього ретроспективного періоду і лише в 2021 р. скоротилась до 33,4 %.

Відповідно, показник дефіциту сукупних витрат усіх домогосподарств для подолання нестачі витрат тих, які є бідними за монетарною ознакою (показник макрорівня, відбиває вплив як середньої глибини бідності так і поширеності бідності серед домогосподарств) підвищився з 1,2 % у 2014 р. до 23 % у 2016 році (більше ніж у 20(!) разів) і поступово скорочувався, лишившись при цьому в 2021 р. у 4,6 разу більшим за рівень базисного, 2014-го року.

Отже протягом ретроспективного періоду для України властива політика доходів, орієнтована на обмежені фінансові можливості бюджету, які сприймаються як даність, сталий об'єкт розподілу, незалежний від імпульсів зростання економічної активності та розширення кола її бенефіціарів, що здатна надавати політика доходів і зокрема маніпулювання інструментами, що в теорії А. Льюїса визначаються як «фактори інституціональної зарплати» [25].

У результаті мікроекономічні механізми розвитку, активізація яких вимагає зростання доходів і споживчих витрат домогосподарств в українській економіці заблоковані, про що свідчить практично стабільна структура споживчих видатків домогосподарств (табл. 3).

Таблиця 3

**ПИТОМІ ВАГИ ОСНОВНИХ ТОВАРНИХ ГРУП У СПОЖИВЧИХ ВИДАТКІВ
УКРАЇНСЬКИХ ДОМОГОСПОДАРСТВ***

	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
Споживчі витрати	100	100	100	100	100	100	100	100
Продукти харчування та безалкогольні напої	52,9	54,0	52,3	50,8	49,9	47,8	49,1	46,9
Алкогольні напої, тютюнові вироби	4,1	3,9	3,6	3,9	4,0	3,8	4,1	3,5
Одяг і взуття	7,4	6,9	6,9	7,0	6,8	6,5	5,7	5,7
Житло, вода, електроенергія, газ та інші види палива	10,9	12,5	13,8	14,7	14,8	16,5	16,9	17,8
Предмети домашнього вжитку, побутова техніка та п. у. ж.	2,8	2,3	2,1	2,5	2,6	2,2	2,6	2,6
Охорона здоров'я	4,2	4,4	5,1	4,6	4,8	4,8	5,0	5,4
Транспорт	5,0	4,3	4,3	4,3	4,3	5,5	4,5	5,2
Зв'язок	3,4	2,9	2,9	3,0	3,1	3,4	4,1	4,0
Відпочинок і культура	2,1	1,8	1,8	2,0	2,1	2,0	1,8	1,9
Освіта	1,4	1,4	1,2	1,3	1,2	1,3	1,0	1,2
Ресторани та готелі	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
Різні товари та послуги	6,0	5,7	5,8	5,9	6,2	6,2	5,1	5,7

* Розраховано авторами за даними [18].

Згідно з фундаментальними моделями накопичення ресурсів для розвитку, саме подолання концентрації споживчих видатків домогосподарств на витратах на продукти харчування створює первинний поштовх для розширення приватного фінансування освіти й медицини, усіх галузей пов'язаних із забезпеченням просторової, професійної і в результаті — соціальної мобільності населення [15].

При цьому саме домінування витрат домогосподарств на початкових етапах розвитку соціальної сфери, стало основою високої комерційної ефективності інвестицій у людський капітал, дозволило вбудувати соціальну сферу в механізми формування конкурентних переваг національної економіки, перетворити освіту й медицину на партнерів бізнесу, а не причину посилення «податкового тягаря». Незважаючи на те, що надалі домогосподарства поступились провідною роллю в фінансуванні соціальної сфери інституційним інвесторам та страховим компаніям, проте сформовані системи відносин, інститути, що забезпечували ефективність інвестування в людський капітал, зберегли принципи персоналізації внесків і вилучення вигоди від розширення ресурсного забезпечення соціальної сфери [30].

В Україні ж, згідно розрахованих нами показників структури споживчих видатків домогосподарств (табл. 3) протягом 2014–2021 рр. не спостерігається жодних ознак вивільнення коштів домогосподарств від задоволення першочергових потреб. Зокрема на придбання продуктів харчування й оплату комунальних послуг (останні складають лівову частку витрат по товарній групі «Житло, вода, електроенергія, газ та інші види палива») припадає сумарно близько 63 % споживчих витрат і жодного скорочення цієї частки не відбувається, хоча в усіх розвинутих країнах витрати на харчування не перевищують 12–15 % споживчих видатків домогосподарств.

Висновки. Вісім років, що передували повномасштабному вторгненню росії, українська економіка не забезпечила достатньо стабільного зростання, щоб створити передумови для якісних, структурних зрушень, зокрема в способі життя, масштабах і структурі споживчих видатків домогосподарств. Зокрема, глибина бідності радикально зросла у 2015 р., а поширеність бідності — 2016 р. і надалі, хоч і поступово скорочувались, але так і не досягли значень базисного, 2014-го року. Відповідно, в останній перед повномасштабним вторгненням 2021 р. масштаби бідності як макроекономічного явища, що враховує як середню глибину бідності, так і її поширеність серед домогосподарств залишились у рази більшими, ніж у базисному році. Останнє свідчить про посилення протягом ретроспективного періоду тенденції до блокування участі домогосподарств у накопиченні ресурсів для зростання та вилученні вигід від нього.

Споживча інфляція виступала протягом 2014–2021 років провідним фактором розмивання можливості домогосподарств накопичувати ресурси для розвитку (через інвестування в людський капітал), перекладаючи основний тягар негативної макроекономічної динаміки саме на домогосподарства. Водночас, державна політика доходів в Україні протягом ретроспективного періоду (2014–2021 роки) надавала пріоритетності фінансовій стабільності, ігноруючи можливість впливу на сукупну пропозицію, зокрема через розширення бази оподаткування і усунення перешкод розвитку, пов'язаних з нестачею платоспроможного попиту. В результаті такого стратегічного вибору пріоритетів регулювання, що виявився у розмиванні реальної купівельної спроможності основних соціальних

стандартів й стагнації економічних можливостей домогосподарств, вони практично повністю усунуті від участі в процесах інвестиційного розширення й оновлення виробничих можливостей суспільства. Ця роль майже монополізована розпорядниками державного бюджету та об'єктами зовнішнього інвестування, що апріорі зменшує соціальну ефективність економічного зростання, звужує коло його бенефіціарів і не дозволяє перетворити його на розвиток.

Література

1. Leibenstein H. (1957). Economic Backwardness and Economic Growth. *Studies in the Theory of Economic Development*. New York.
2. Murphy, K. M, Shleifer A. and Vishny R.W. (1989). Industrialization and the Big Push. *Journal of Political Economy* 97 (5): 1003-1026.
3. Baran P.A. (1962). The Political Economy of Growth. New Delhi,
4. Prebisch, R., (1950). The Economic Development of Latin America and Its Principal Problems. *Economic Bulletin for Latin America*, 7, 1-12.
5. Nurkse R. (1955). Problems of Capital Formation in Underdevelopment countries. Oxford.
6. Verba, D., Kudinova, A., Tkachenko, O., & Samiilenko, A. (2023). Construction of engel curves for the commodity groups «food» and «education» in the context of assessing the welfare of ukrainian households. *Financial and Credit Activity Problems of Theory and Practice*, 2(49), 228–238. <https://doi.org/10.55643/fcaptop.2.49.2023.3974>
7. Rostow W. The Take-off into Self-sustained Growth. *The Economics of Underdevelopment*. 2nd Ed. L., 1960. P. 154- 186
8. Duflo, E. (2018). The economics of poverty. How to free the world from poverty. Translated from English by Vladimir Pliskin. K.: Nash format.
9. Acemoglu D., Johnson S., Robinson J., Vared P. (2005). Income and Democracy: MIT Working Paper. N 5.
10. Acemoglu, D., & Robinson, J. A. (2013). Why Nations Fail: The Origins of Power, Prosperity, and Poverty (Reprint). Currency.
11. Д. Лук'яненко Д., Колесов В., Колот А., Столярчук Я. та ін. (2013). Глобальний економічний розвиток: тенденції, асиметрії, регулювання: монографія. Київ: КНЕУ, 466 с.
12. Лук'яненко Д.Г., Поручник А.М. (за заг. ред) (2008). Глобальна економіка ХХІ століття: людський вимір: монографія. Київ: КНЕУ, 420с.
13. Ткаченко О., Дробязко М. (2018). Трансформація механізмів та рушійних сил циклічності в умовах становлення постіндустріального суспільства. *Вчені записки*. Вип. 19. С. 99-113.
14. Andreas, Chai, & Alessio, Moneta. (2012). Back to Engel? Some evidence for the hierarchy of needs. *Journal of Evolutionary Economics*, 22(4), 649-676. <https://doi.org/10.1007/s00191-012-0283-3>
15. Verba, D., Tkachenko, O., Kozlovska, L. 2020. Public expenditures as a factor of goods availability, provided by healthcare: evidence from Ukraine. *Public Policy and Administration*. Vol. 19, Nr. 3, p. 48-62.
16. Sen A. (1999). Development as freedom. New York: Anchor Books, Random House, Inc.
17. Deaton, A. (1997). The Analysis of Household Surveys: A Microeconomic Approach to Development Policy. The World Bank
18. State Statistics Service of Ukraine. Demographic and social statistics / Income and living conditions access mode: <https://www.ukrstat.gov.ua/>

19. Чугунов І., Павелко А., Канєва Т. (за заг. ред.), (2015). Державне фінансове регулювання економічних перетворень. *Київ: Київ. нац. торг.-екон. ун-т*, 376 с.
20. Шишпанова Н.О., Іванов А.О. (2017). Фінансовий ринок: сучасний стан, проблеми на перспективи розвитку. *Modern Economics*. № 1. С. 66–72.
21. Шемаєва Л. Г., Жаліло Я. А., Юрків Н. Я. (наук. ред.) Б (2021). Проблеми та перспективи зміцнення стійкості фінансової системи України: аналітична доповідь. *Київ: НІСД*, 104 с.
22. Sachs J., Zinnes C. and Eilat Y. (2000). Patterns and Determinants of Economic Reform in Transition Economies: 1990-1998. *CAER H Discussion Paper. — Cambridge, Massachusetts: Consulting Assistance on Economic Reform II Project*. № 61.
23. Schuknecht L. (1994). Political Business Cycles and Expenditure Policies in Developing Countries. *IMF Working Paper. — Washington: International Monetary Fund. — 1994. — 94/121. — 49 p.*
24. Heyets, V. (2023). Restructuring the Socialization of Ukraine's Population Under Instability and in Post-Stabilization Period. *Science and Innovation*, 19(6), 3–18. <https://doi.org/10.15407/scine19.06.003>
25. Lewis, W.A. (1954) Economic Development with Unlimited Supplies of Labour. *The Manchester School of Economic and Social*, 22, 139-191.
26. Halaburda, M. (2017). Methodology of analysis of economic dynamics and post-socialist transformation. Kyiv: KNEU. — P. 61-62. URL: <http://ir.kneu.edu.ua/bitstream/handle/2010/21522/61-62.pdf;jsessionid=7637B9E05F12B266F26C68360FF47348?sequence=1>
27. Мороз, Є., Галабурда, М., Кудінова, А., & Галета, П. (2023). Динаміка та методологічні аспекти економічної трансформації. *Financial and Credit Activity Problems of Theory and Practice*, 1(48), 229–237. <https://doi.org/10.55643/fcaptp.1.48.2023.3954>
28. Міністерство соціальної політики України; Міністерство економічного розвитку і торгівлі України; Міністерство фінансів України; Державна служба статистики України Національна академія наук України. Наказ від 18.05.2017 № 827/403/507/113/232 Про затвердження Методики комплексної оцінки бідності
29. Міністерство соціальної політики України; Міністерство економічного розвитку і торгівлі України; Державна служба статистики України Наказ від 03.02.2017р. № 178/147/31 Про затвердження Методики визначення прожиткового мінімуму
30. Sang Lee, Danielle Tierney. (2013). Market Fragmentation and Its Impact: a Historical Analysis of Market Structure Evolution in the United States, Europe, Australia, and Canada. *BM&F Bovespa, Aite Group*. URL: https://conteudo.cvm.gov.br/export/sites/cvm/audiencias_publicas/ap_sdm/anexos/2013/sdm0513-manifestacaoBMFBovespaAnexoII_09-08-2013.pdf

References

1. Leibenstein H. (1957). Economic Backwardness and Economic Growth. *Studies in the Theory of Economic Development*. New York.
2. Murphy, K. M, Shleifer A. and Vishny R.W. (1989). Industrialization and the Big Push. *Journal of Political Economy* 97 (5): 1003-1026.
3. Baran P.A. (1962). *The Political Economy of Growth*. New Delhi,
4. Prebisch, R., (1950). The Economic Development of Latin America and Its Principal Problems. *Economic Bulletin for Latin America*, 7, 1-12.
5. Nurkse R. (1955). *Problems of Capital Formation in Underdevelopment countries*. Oxford.
6. Verba, D., Kudinova, A., Tkachenko, O., & Samiilenko, A. (2023). Construction of engel curves for the commodity groups «food» and «education» in the context of assessing

the welfare of ukrainian households. *Financial and Credit Activity Problems of Theory and Practice*, 2(49), 228–238. <https://doi.org/10.55643/fcaptp.2.49.2023.3974>

7. Rostow W. *The Take-off into Self-sustained Growth. The Economics of Underdevelopment*. 2nd Ed. L., 1960. P. 154- 186

8. Duflo, E. (2018). *The economics of poverty. How to free the world from poverty*. Translated from English by Vladimir Pliskin. K.: Nash format.

9. Acemoglu D., Johnson S., Robinson J., Vared P. (2005). *Income and Democracy: MIT Working Paper*. N 5.

10. Acemoglu, D., & Robinson, J. A. (2013). *Why Nations Fail: The Origins of Power, Prosperity, and Poverty (Reprint)*. Currency.

11. D. Lukyanenko D., Kolesov V., Kolot A., Stolyarchuk Ya. et al. (2013). *Global economic development: trends, asymmetries, regulation: monograph*. Kyiv: KNEU, 466 p.

12. Lukyanenko D.G., Poruchnik A.M. (eds.) (2008). *Global Economy of the 21st Century: Human Dimension: Monograph*. Kyiv: KNEU, 420p.

13. Tkachenko O., Drobyazko M. (2018). *Transformation of mechanisms and driving forces of cyclicity in the conditions of the formation of a post-industrial society*. *Scientific Notes*. Issue 19. pp. 99-113.

14. Andreas, Chai, & Alessio, Moneta. (2012). *Back to Engel? Some evidence for the hierarchy of needs*. *Journal of Evolutionary Economics*, 22(4), 649-676. <https://doi.org/10.1007/s00191-012-0283-3>

15. Verba, D., Tkachenko, O., Kozlovska, L. 2020. *Public expenditures as a factor of goods availability, provided by healthcare: evidence from Ukraine*. *Public Policy and Administration*. Vol. 19, Nr. 3, p. 48-62.

16. Sen A. (1999). *Development as freedom*. New York: Anchor Books, Random House, Inc.

17. Deaton, A. (1997). *The Analysis of Household Surveys: A Microeconomic Approach to Development Policy*. The World Bank

18. State Statistics Service of Ukraine. *Demographic and social statistics / Income and living conditions* access mode: <https://www.ukrstat.gov.ua/>

19. Chugunov I., Pavelko A., Kaneva T. (eds.), (2015). *State financial regulation of economic transformations*. Kyiv: Kyiv. National Trade and Economics University, 376 p.

20. Shyshpanova N.O., Ivanov A.O. (2017). *Financial market: current state, problems and development prospects*. *Modern Economics*. No. 1. P. 66–72.

21. Shemaeva L. G., Zhalilo Ya. A., Yurkiv N. Ya. (eds.)B (2021). *Problems and prospects of strengthening the stability of the financial system of Ukraine: analytical report*. Kyiv: NISD, 104 p.

22. Sachs J., Zinnes C. and Eilat Y. (2000). *Patterns and Determinants of Economic Reform in Transition Economies: 1990-1998. CAER H Discussion Paper. — Cambridge, Massachusetts: Consulting Assistance on Economic Reform II Project*. № 61.

23. Schuknecht L. (1994). *Political Business Cycles and Expenditure Policies in Developing Countries. IMF Working Paper. — Washington: International Monetary Fund*. 1994. 94/121. 49 p.

24. Heyets, V. (2023). *Restructuring the Socialization of Ukraine’s Population Under Instability and in Post-Stabilization Period*. *Science and Innovation*, 19(6), 3–18. <https://doi.org/10.15407/scine19.06.003>

25. Lewis, W.A. (1954) *Economic Development with Unlimited Supplies of Labour*. The Manchester School of Economic and Social, 22, 139-191.

26. Halaburda, M. (2017). *Methodology of analysis of economic dynamics and post-socialist transformation*. Kyiv: KNEU. — P. 61-62. URL: <http://ir.kneu.edu.ua/bitstream/handle/2010/21522/61-62.pdf;jsessionid=7637B9E05F12B266F26C68360FF47348?sequence=1>

27. Moroz, Y., Galaburda, M., Kudinova, A., & Galeta, P. (2023). Dynamics and methodological aspects of economic transformation. *Financial and Credit Activity Problems of Theory and Practice*, 1(48), 229–237. <https://doi.org/10.55643/fcaptp.1.48.2023.3954>
28. Ministry of Social Policy of Ukraine, Order of May 18, 2017 No. 827/403/507/113/232 On Approval of the Methodology for Comprehensive Poverty Assessment
29. Ministry of Social Policy of Ukraine; Ministry of Economic Development and Trade of Ukraine; State Statistics Service of Ukraine Order dated 03.02.2017 No. 178/147/31 On approval of the Methodology for determining the subsistence minimum.
30. Sang Lee, Danielle Tierney. (2013). Market Fragmentation and Its Impact: a Historical Analysis of Market Structure Evolution in the United States, Europe, Australia, and Canada. *BM&F Bovespa, Aite Group*. URL: https://conteudo.cvm.gov.br/export/sites/cvm/audiencias_publicas/ap_sdm/anexos/2013/sdm0513-manifestacaoBMFBovespaAnexoII_09-08-2013.pdf